

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۰۸

کهن‌ترین واژه‌نامه گیلکی از قرن نوزدهم

محمود محمودی بختیاری* - فائقه شاه حسینی**

چکیده

گردآوری واژه‌های گیلکی در قالب واژه‌نامه، سابقه‌ای نسبتاً طولانی دارد و اکنون واژه‌نامه‌های متعددی از این زبان در اختیار پژوهشگران است. شایان ذکر است که گیلکی به احتمال قریب به یقین، نخستین زبان محلی ایرانی است که برای آن واژه‌نامه تدوین شده است. این واژه‌نامه بخشی از کتاب مهم الکساندر خودزکو، خاورشناس و دیپلمات لهستانی است که *نمونه‌هایی از اشعار محبوب ایران* (۱۸۴۲) نام دارد و به نمونه‌هایی از ترانه‌های محلی آذری، مازندرانی، تالشی و گیلکی پرداخته است. نمونه‌های گیلکی این مجموعه حدود ۳۰ ترانه کوتاه محلی گیلکی است که توضیحات هر کدام زیر ترانه آمده است، اما خودزکو - برخلاف شیوه‌اش در ثبت داده‌های دیگر زبان‌های این مجموعه - برای گیلکی یک فهرست واژگان جداگانه هم به دست داده است، که می‌تواند نخستین واژه‌نامه گیلکی به شمار آید. این مقاله، ضمن معرفی و بررسی این اثر، با آوانگاری و مرتب‌سازی واژه‌ها، آن را با فرهنگ‌های دیگر گیلکی مانند ستوده (۱۳۳۲)، نوزاد (۱۳۸۱) و امثال آنها مقایسه می‌کند.

کلیدواژه‌ها: گیلکی، خودزکو، متون گویشی، واژه‌نامه گویشی.

مقدمه

الکساندر خودزکو^{۱۵} (۱۸۰۴-۱۸۹۱) از جمله کسانی است که در گردآوری فرهنگ مردم ایران کوشیده است. وی در لهستان به دنیا آمد. سپس به خاورشناسی به‌ویژه ایران‌شناسی و شاعری پرداخت و در دهه ۳۰ قرن نوزدهم میلادی همزمان با سلطنت محمدشاه قاجار به ایران سفر کرد و کنسول دولت روسیه تزاری در رشت بود.

خودزکو طی اقامت در گیلان به بررسی و تحقیق در ادبیات و تاریخ گیلان همت گمارد. آثار فراوانی از او به جای مانده که عبارتند از: نمونه‌هایی از اشعار محبوب ایران^{۱۶} (۱۸۴۲)، *تئاتر در ایران* (۱۸۴۵)، *دستور زبان فارسی* (۱۸۵۲). همچنین خودزکو توانست واژه‌نامه‌ای در زبان گیلکی گردآوری کند. این واژه‌نامه بخشی از کتاب مهم وی است و به ارائه نمونه‌هایی از ترانه‌های محلی آذری، مازندرانی، تالشی و گیلکی پرداخته است. نمونه‌های گیلکی این مجموعه حدود ۳۰ ترانه کوتاه محلی گیلکی هستند که توضیحات هر یک زیر ترانه آمده است. خودزکو برخلاف شیوه‌اش در ثبت داده‌های دیگر زبان‌های این مجموعه، برای گیلکی، فهرست واژگان جداگانه هم به‌دست داده است. خودزکو در مقدمه این کتاب می‌نویسد:

مجموعه حاضر شامل شعرهایی است که از مردم شمال ایران و افراد ساکن در نواحی مرزی دریای خزر جمع‌آوری شده است. من این شعرها را در دوران‌های مختلفی در طول یازده سال از گفتارهای مردم عامه جمع‌آوری کرده‌ام و حتی برخی اوقات، اینها را برحسب گفتگوی افرادی جمع‌آوری کردم که بی‌سواد بودند و به طبقه پایینی از جامعه تعلق داشتند؛ بنابراین، نمونه‌های گردآوری شده، موثق هستند.

در نمونه‌های شعر عامه در ایران، هفده شعر و ترانه با الفبای فارسی و ترجمه انگلیسی آمده است. خودزکو می‌گوید سه بار طول مازندران را پیچوده (Chodzko, 1842: 568) و با لهجه‌های گوناگون مازندرانی و گیلکی آشنا شده است. او می‌گوید:

گیلکی در گیلان از دینه‌چال پلرود تا دهانه پلرود رایج است و حیطة مازندرانی را می‌توان از این جا تا قره‌سو که سرحد ایران با ترکمانان بموت است دانست. (idem, 454).

خودزکو که خود شاعر بود، به ارزش ادبی و فولکلوریک ترانه‌ها وقوف داشت و در سال

15 Alexander Chodzko

16 *Specimens of the Popular Poetry of Persia*

۱۹۵۲ به ترجمه ترانه‌های بومی پرداخت. چنین است که ترجمه‌های خودزکو، خواه انگلیسی و خواه فرانسوی، به زیور صناعات ادبی آراسته است و از زبان مبدأ فاصله می‌گیرد. همچنین شایان یادآوری است که وی درباره محل گردآوری اغلب ترانه‌ها سکوت کرده است (برجیان، ۱۳۸۷: ۱۶۵).

پژوهش حاضر در محدوده خاصی صورت خواهد پذیرفت: نخست اینکه صرفاً به بررسی واژه‌های گیلکی‌ای می‌پردازد که پس از هر ترانه آورده شده است؛ دوم این‌که فرهنگ پایانی اثر مذکور را به زبان فارسی آوانویسی خواهد کرد و در نهایت، به مقایسه واژه‌های جمع‌آوری شده با فرهنگ گیلکی دیگری خواهد پرداخت.

مروری بر فرهنگ گیلکی خودزکو

چنانچه در بخش پیشین گفته شد، نمونه‌های گیلکی مجموعه اشعار محبوب ایران، حدود ۳۰ ترانه کوتاه محلی گیلکی است که توضیحات هرکدام زیر هر ترانه آمده است. از آنجا که در خط فارسی، واژه‌ها نمایش داده نمی‌شود، خودزکو در پایین هر ترانه کلماتی را برگزیده و آوانویسی کرده است و در پایان فهرستی ترتیب داده است (نک: مقدمه). خودزکو (idem, 546) می‌گوید:

به منظور درک بیشتر ترانه‌های گیلکی، فهرستی از واژه‌های آنها را آورده‌ام. برخی از نمونه‌ها در فارسی مدرن، کهنه شده‌اند یا کلاً استفاده آنها منسوخ گردیده است. خودزکو در برخی موارد توضیحی در مورد مقوله دستوری مدخل آورده است. وی همچنین در مواردی به کاربرد آن واژه نیز اشاره کرده و با ذکر مثال، کاربرد آن را توضیح داده است. مانند:

ترا for Persian تو (1) is employed in the oblique case of *ti*, و تی
2) "I beseech thee" or "I swear to thee by God", تی خدا

jakul, rice in grain, when not quite ripe: a favorite dainty among the inhabitants of the southern hanks of the Caspian: they pound it in a mortar with sugar and then eat it.

توضیح انگلیسی خودزکو	آوانویسی واژه به کیلکی	گیلکی
an oar	<i>ābru</i>	پارو
a holy spot where miracles are performed, commonly near the tomb of some saint or imam	<i>asetāna</i>	استانه
fishspawn, fry, caviar	<i>ešpil</i>	اشپیل
a walnut	<i>aquz</i>	آغوز
when	<i>ākā</i>	آکا
a ship's yard	<i>ellazi</i>	الزی
charcoal	<i>allus</i>	الوس
we both	<i>ami</i>	امی
voice, sound, echo, a kind of vessel for measuring wheat or other com	<i>awu</i>	آوو
"don't touch, don't take it	<i>umassān</i>	اومسان
second person singular	<i>undersi</i>	اوندرسی
take it, catch it	<i>usān</i>	اوسان
put it, place it	<i>une</i>	اونه
there	<i>uya</i>	اویه
here	<i>aya</i>	ایا
I come	<i>aiem</i>	ایم
thou comest	<i>ay</i>	ای
he comes	<i>aye</i>	ایه
we come	<i>amā ayim</i>	اما اییم
you come	<i>šume ayid</i>	شمه ایید
they come	<i>ušān ayim</i>	اوشان ایند
I am	<i>issama</i>	ایسمه
he/ she is	<i>issaye</i>	ایسه یه
we are	<i>issami</i>	ایسه می
you are	<i>issid</i>	ایسید
they are	<i>issen</i>	ایسن
a pond, a reservoir for watering the rice fields and for other agricultural purposes	<i>istelx/ salx</i>	استلخ/ سلخ
precedes, as a prefix, all the past tenses	<i>be</i>	به
thou bast done	<i>be-kudi</i>	بکودی

توضیح انگلیسی خودرکو	آوانویسی واژه به گیلکی	گیلکی
he took it	<i>be-gifte</i>	بکیفته
downwards (adverb)	<i>be-jir</i>	بجیر
a drinking-cup	<i>busti</i>	بوستی
an early sprout of a plant	<i>bul</i>	بول
to be	<i>bowven</i>	بوون
rice	<i>bij</i>	بیج
a cat	<i>bija</i>	بیجه
cat, perhaps from Turkish pishak, 2) little, small, 3) a dwarf	<i>pāč/pāča</i>	پاچ / پاچه
a stocking, a sock	<i>pādes</i>	پادس
boiled, rice, with no condiments	<i>pelā</i>	پلا
I have not eaten anything.	<i>pelā naxordam</i>	پلا نخوردم
pepper mint	<i>puyna</i>	پوینه
a cat	<i>picha</i>	پیچه
great, big	<i>pila</i>	پילה
you cheat me	<i>tu pile dabesti</i>	تو پیله دبستی
oblique case of you	<i>ti</i>	تی
I would be sacrificed for thy sake.	<i>ti qorbān</i>	تی قربان
I threw it	<i>tāvādem</i>	تاوادم
to throw, to cast	<i>tāvāden</i>	تاوادن
pheasant	<i>tureng</i>	تورنگ
the palate	<i>telxām</i>	تلخام
a kind of iron trap for catching foxes, otters, jackals, etc.	<i>tala</i>	تاه
black raspberry tree	<i>tameš</i>	تمش
probably from Persian tagarg, hail	<i>tengar</i>	تنگر
alder tree	<i>tussah</i>	توسه
a turtle-dove	<i>tolxumak</i>	تلخومک
the furrow where the rice is sown in order to be, when grown up, transplanted thence to the rice-field	<i>tumajār</i>	تومجار
distaff	<i>tunni</i>	تونی
chalice of flowers	<i>titi</i>	تیتی
a thorn	<i>tix</i>	تیخ
now, this very momen	<i>hassā</i>	هسا

توضیح انگلیسی خودزکو	آوانویسی واژه به کیلکی	گیلکی
a bone	<i>xāš</i>	خاش
all the branches of a tree, great and small	<i>xālu-bāl</i>	خال و بال
"a needle," and "a branch of a river;"	<i>xāle</i>	خاله
broom	<i>xānafarru</i>	خانفارو
frying-pan	<i>xarkāra</i>	خرکاره
a thorn	<i>xes</i>	خس
a kind of pear, not unlike the bergamot	<i>xuj</i>	خوج
widgeon, a little wild duck	<i>xudqa</i>	خودقه
a kiss	<i>xuš</i>	خوش
a kind of plum	<i>xuli</i>	خولی
a netted basket, which the farmers hang from under the roofs of their houses, and keep in it plates, fits, etc.	<i>jabad</i>	جبد
a boy, a youth	<i>jogla or joglan</i>	جگله
an angry look, frown	<i>jender</i>	جندر
whence	<i>jukā</i>	جوکا
rice in grain, when not quite ripe: a favourite dainty among the inhabitants of the southern hanks of the Caspian: they pound it in a mortar with sugar and then eat it	<i>jakul</i>	جکول
rice in grain, not yet cleaned for eating, rice-seed	<i>čeltuk</i>	چلنوک
upwards	<i>jur</i>	جور
downwards	<i>jir</i>	جیر
heron	<i>čābin</i>	چابین
a lizard	<i>čečar</i>	چچر
a strawberry	<i>čambu</i>	چمبو
a kind of shoe made from one piece of raw skin, in use among the Ghilek highlanders	<i>čemuš</i>	چموش
a spoon	<i>čur</i>	چور
tree, a mast of a ship	<i>dār</i>	دار

توضیح انگلیسی خودرکو	آوانویسی واژه به گیلکی	گیلکی
a covert, an underwood thickly overgrown with bushes and small trees;"	<i>dāreš</i>	دارش
a sickle	<i>dare</i>	داره
table cloth	<i>dassar xān</i>	دسرخوان
a snail, destroying the plantations of mulberry trees	<i>rāb</i>	راب
a nit	<i>rešk</i>	رشک
a quickset hedge, fences	<i>rameš</i>	رمش
a boy, a man	<i>rey</i>	ری
otherwise	<i>ris</i>	ریس
a rope	<i>varies</i>	وریس
a child	<i>zek</i>	زک
son-in-law	<i>zamā</i>	زما
a bug	<i>sās</i>	ساس
plate	<i>sāf</i>	ساف
straw of rice, used as hay for feeding horses and cattle	<i>sarāčina</i>	سراچنه
black-bird	<i>sekā</i>	سکا
alias	<i>saqule</i>	سقاوله
pond, reservoir	<i>sel</i>	سل
a kind of elm tree	<i>semeddār</i>	سمددار
a bream (fish)	<i>sim</i>	سیم
fog, mist, dew	<i>šex/ šey</i>	شیخ
wild goose	<i>šelxet</i>	شلخت
otter	<i>šenk</i>	شنک
draw it	<i>fekēš</i>	فکش
look, see	<i>fānder/ fāner</i>	فاندر
he poured down	<i>fakud</i>	فکود
a bundle of straw	<i>feku</i>	فکو
bran, com husk	<i>fel</i>	فل
he put in	<i>fixāst</i>	فوخاست
word, speech	<i>geb</i>	گب
chicken	<i>kejgā</i>	کجگا
a reed, with its fruit not unlike a pine-apple	<i>gorz</i>	گرز

توضیح انگلیسی خودرکو	آوانویسی واژه به کیلکی	گیلکی
pepper	<i>garmālata</i>	گرمالته
a mesh, a hole, a button-hole	<i>golfatane</i>	گلفتنه
a pitcher	<i>golkā</i>	گالکا
frog	<i>guzga</i>	گوزگه
cradle	<i>kāre</i>	کاره
a plough, a ploughshare	<i>kāvel</i>	کاول
1) resin, 2) a kitchen spoon, a skimmer	<i>keterā</i>	کترا
silkworm	<i>keč</i>	کچ
stick with a hook at its extremity, used to draw the water from wells	<i>kerdi</i>	کردی
a brazier	<i>kalāne</i>	کلانه
a bull, an ox	<i>kala verzu</i>	کله ورزو
girl, young woman	<i>kilka/ kela</i>	کلکه
a kind of snake	<i>kolfek</i>	کلنک
a kettle, a caldron	<i>kamej</i>	کمیج
hemp	<i>kanaf</i>	کنف
	<i>kuy</i>	کوی
where	<i>koyā</i>	کویا
a dish	<i>qātoq</i>	قاتق
a small caldron	<i>qātij</i>	قاتیج
an earthen vessel used for batching silkworms' egg as well as to the silkworms when yet too young to be fed elsewhere	<i>qallive</i>	قالیوه
oven, stove	<i>qal.lagah</i>	قاله گه
a sea-gull	<i>qombel</i>	قبل
a mat	<i>qop</i>	قوپ
straw stack	<i>qope</i>	قوپه
a tortoise	<i>qomeš</i>	قومش
spider, and also its web	<i>lābetān</i>	لابتان
a rope	<i>lāfen</i>	لافن
a kind of boat	<i>lār</i>	لار
paste	<i>lāsu</i>	لاسو
a fruit-basket	<i>lable</i>	لباه
a snake	<i>le anti</i>	له انتی

گیلکی	آوانویسی واژه به گیلکی	توضیح انگلیسی خودزکو
لی / لیغ	<i>li/ liq</i>	the weeds, dry grass
لیلی	<i>leyley</i>	swing
ملا	<i>malā</i>	fisher
مانده	<i>mānda</i>	calf, veal
مایه	<i>māye</i>	a female animal
مرزل	<i>merzel</i>	a kind of little black cormorant
ملاغه	<i>malāqa</i>	a spoon
مله کرده	<i>male gerde</i>	small shot
میمج	<i>mamij</i>	dry raisins
موشک	<i>mušak</i>	racket
نو	<i>now</i>	a boat
نوخون	<i>noxon</i>	cover, lid
واین	<i>wābbin</i>	cut off
واپوشته	<i>vāpušte</i>	roasted, broiled
وادر	<i>vādār</i>	a column
واسن	<i>vāssin</i>	imperative rub it
وجین	<i>vejīn</i>	weeding
ورا	<i>verā</i>	female bird of every description
ورجه	<i>verja</i>	before
وشتا	<i>veštā</i>	hungry
ولک	<i>velk</i>	a leaf
وشن	<i>vašan</i>	stretch it, spread it over
هترو، هترو	<i>hatara, hateru</i>	so, in this manner
نهن	<i>behen</i>	buy it

مقایسه فرهنگ خودزکو با سایر فرهنگ‌ها

منوچهر ستوده در سال ۱۳۳۲ به جمع‌آوری فرهنگ گیلکی به فارسی همت گمارد. طبق مقدمه این کتاب، ستوده واژه‌های این فرهنگ را از مناطق گوناگون گیلان گردآوری و کوشش کرده است که هر واژه را از چند نفر بپرسد. وی واژه‌های هر پیشه را از صاحبان همان پیشه شنیده و ضبط کرده است؛ به عنوان نمونه، واژه‌های خانه‌داری را از کدبانویان ساخورده و نام‌های جانوران را از شکارچیان پرسیده است.

تاکنون فرهنگ‌های گیلکی متعددی به فارسی تدوین شده که از میان آنها می‌توان به

واژه‌نامه گویش گیلکی نوشته احمد مرعشی (۱۳۶۳) و فرهنگ گیل و دیلم اثر محمود پاینده لنگرودی (۱۳۶۶) اشاره کرد.

افزون بر آنها، گیله‌گب، فرهنگ گیلکی-فارسی دیگری است که فریدون نوزاد در سال ۱۳۸۱ تألیف کرده است. این واژه نامه به گویش گفتاری و نوشتاری مردم رشت و پیرامون آن اختصاص دارد. نوزاد سعی کرده است که گونه رشتی را زبان معیار گیلکی معرفی کند. گیله‌گب علاوه بر لغات گیلکی امروز، برخی واژه‌ها و اصطلاحات گیلکی قدیم، واژه‌های دخیل و لغات مشترک را نیز دربرمی‌گیرد. اکنون فرهنگ‌های آنلاین بسیاری نیز به جمع‌آوری واژه‌های گیلکی می‌پردازند که از آن جمله می‌توان به فرهنگ گیلکی جامع وبگاه <https://fa.glosbe.com/glk/fa> اشاره کرد.

در ادامه، پژوهش حاضر به مقایسه مدخل‌های ذکر شده در فرهنگ خودزکو و فرهنگ ستوده (۱۳۳۲) و فرهنگ آنلاین مذکور می‌پردازد و هر یک از مدخل‌ها را به لحاظ آوایی و معنایی با دو اثر دیگر مقایسه می‌کند.

آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ آنلاین	فارسی در فرهنگ آنلاین	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ ستوده	فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ خودزکو	ترجمه مدخل در فرهنگ خودزکو
<i>ābru</i>	پارو	<i>ābru</i>	پارویی که برای راندن قایق به کار می‌رود	<i>ābru</i>	پارو
∅	∅	∅	∅	<i>asetāna</i>	آستانه، مکان مقدس
<i>ašpul</i>	خاویار	<i>ašbol</i>	در ضیابر و رشت اشبل تخم ماهی است و در اکثر نقاط گیلان از آن کوکو تهیه می‌کنند.	<i>ešpil</i>	خاویار، تخم‌های داخل شکم ماهی
<i>aquz</i>	گردو	<i>āquz</i>	گردو	<i>aquz</i>	گردو
∅	∅	∅	∅	<i>ākā</i>	وقتی

برجعه مدخل در فرهنگ خودزکو	عرشه کشتی	<i>ellazi</i>	چونی که روی لبه کرجی قرار دارد و طناب‌های بادبان به آن بسته می‌شود.	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ خودزکو	فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ ستوده	فارسی در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ آتالین
زغال چوب	<i>allus</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
(برای) ما دو تا، با	<i>ami</i>	با	<i>amo</i>	حرف همراهی	<i>amo</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset
نام‌آوا، حرف تعجب	<i>au'</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
امر، نگیز، برن‌دار	<i>umassān</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
نگاه کن	<i>undersi</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
امر بگیر، بردار	<i>usān</i>	برداشتن، گرفتن، ستاندن	<i>usādan</i>	گرفت	<i>usād</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset
بگذار	<i>une</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
آنجا	<i>uya</i>	آنجا، آن طرف	<i>oyā</i>	آنسو، آن طرف	<i>oye</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset
این جا	<i>aya</i>	اینجا، این طرف	<i>ayā</i>	اینجاها	<i>āyān</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset
من می‌آیم	<i>ayem</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
تو می‌آیی	<i>ay</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
او می‌آید	<i>aye</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
ما می‌آیم	<i>amā ayim</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
شما می‌آید	<i>šume ayid</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
آنها می‌آیند	<i>ušān ayim</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
من ... هستم	<i>issama</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
او ... است	<i>issaye</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset
ما ... هستیم	<i>issami</i>	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset	\emptyset

۱۷ *isān*، بودن، استن.

۱۸ *isan* از مصدر بودن.

تجزیه مدخل در فرهنگ خوززو	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ خوززو	فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ ستوده	فارسی در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ آتالین
شا... هستی	<i>issid</i>	∅	∅	∅	∅
آها ... هستند	<i>issen</i>	∅	∅	∅	∅
استخر	<i>istelx/ salx</i>	∅	∅	∅	∅
پیشوند گذشته‌ساز	<i>be</i>	∅	∅	∅	∅
انجام دادی	<i>be-kudi</i>	∅	∅	∅	∅
گرفته	<i>be-gifte</i>	∅	∅	∅	∅
پایین، زیرین	<i>be-jir</i>	پایین آمدن، به زیر آمدن	<i>bejir āmon</i>	پایین	<i>bejir</i>
طرف نوشیدن مایعات	<i>busti</i>	گوزه سفالین لعاب‌دار که دارای دو دسته در طرفین است.	<i>busti</i>	∅	∅
جوانه	<i>bul</i>	ساقه‌ی نرم تمشک را گویند که پوست‌کنده و می‌خورند.	<i>bul</i>	∅	∅
بودن	<i>bowven</i>	∅	∅	مصدر بودن	<i>bove</i>
برنج، حرامزاده	<i>bij</i>	حرامزاده	<i>bij</i>	آدم نابکار	<i>bij</i>
گرپه	<i>bija</i>	∅	∅	∅	∅
گرپه، کوچک، قد کوتاه	<i>pāč/ pāča</i>	شخص کوتاه قد	<i>pāč</i>	کوتاه	<i>pāč</i>
جوراب	<i>pādes</i>	∅	∅	∅	∅
پلو	<i>pelā</i>	پلو	<i>palā/ pale</i>	پلو	<i>palā</i>
پلو نخوردم (هیچی نخوردم)	<i>pelā naxordam</i>	∅	∅	∅	∅
گرپه	<i>pica</i>	گرپه	<i>pičā</i>	گرپه	<i>piče</i>
بزرگ	<i>pila</i>	بزرگ	<i>pille</i>	بزرگ	<i>pile</i>

برجعه مدخل در فرهنگ خودرکو	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ خودرکو	فarsi در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ ستوده	فarsi در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ آتالین
تو سرم را کلاه گذاشتی	<i>ti pile dabesti</i>	∅	∅	∅	∅
تورا	<i>ti</i>	∅	∅	مال تو	<i>ti ši</i>
قربانت	<i>ti qorbān</i>	∅	∅	∅	∅
پرتاب کردم	<i>tāv vādem</i>	∅	∅	∅	∅
پرتاب کردن	<i>tāv vaden</i>	انداختن، پرتاب کردن	<i>tāvadan</i>	پرتاب کردن	<i>tāvadan</i>
قرقاوول	<i>tureng</i>	قرقاوول	<i>turang</i>	قرقاوول	<i>turang</i>
تاه	<i>tala</i>	تاه، سنگ بزرگ، خروس	<i>tale</i>	خروس	<i>tale</i>
تمشک	<i>tames</i>	خار، تیغ	<i>tameš</i>	بوته تمشک	<i>tameš</i>
تگرک	<i>tengar</i>	تگرک‌های ریز	<i>tangar</i>	∅	∅
نوعی درخت	<i>tussah</i>	از انواع درختان جنگلی است.	<i>tuskā</i>	درخت انگور	<i>tuse</i>
قمری	<i>tolxumak</i>	∅	∅	∅	∅
زمین شخم زده برنج	<i>tumajār</i>	قطعه زمینی که شلتوک‌های جوانه‌زده را در آن می‌کارند.	<i>tumbijār</i>	∅	∅
دوک	<i>tunni</i>	آب، دوک	<i>tuni</i>	∅	∅
شکوفه	<i>titi</i>	شکوفه	<i>titi</i>	شکوفه	<i>titi</i>
تیغ	<i>tix</i>	تیز	<i>tij</i>	تیغ	<i>tiq</i>
الان	<i>hassā</i>	∅	∅	∅	∅
تیغ	<i>xāš</i>	استخوان یا تیغ ماهی	<i>xāš</i>	∅	∅
شاخ و برگ	<i>xālu-bāl</i>	∅	∅	∅	∅
سوزن، شعبه رودخانه	<i>xāle</i>	قسمت، شاخه، شعبه رودخانه	<i>xāle</i>	تقسیم	<i>xāle</i>
جارو کردن	<i>xānafarru</i>	∅	∅	∅	∅
ماهی تابه	<i>xarkāra</i>	ماهی تابه	<i>xarkāre</i>	تابه	<i>xarkāre</i>

تورمه مدخل در فرهنگ خوززو	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ خوززو	فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ ستوده	فارسی در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ آتالین
خواب	xes	خواب	xob	خواب	xosb
نوعی گلابی	xuj	گلابی وحشی	xoj	نوعی گلابی که در گیلان می‌روید	xuj
مرغابی وحشی	xudqa	پرنده‌ای دریایی	xutkā	نام یک پرنده	xudkā
بوسه	xuš	بوسیدن	xušāda:n	∅	∅
آلوچه	xuli	آلوچه وحشی	xuli	آلوچه جنگلی	xuli
سبد	jabad	چنبره‌ای که به بند اتصال دارد و هندوانه را در آن می‌گذارند	jabad	∅	∅
پسر جوان	jogla or joglan	جوان	jowkol	∅	∅
اخم، نگاه عصبانی	jender	شندره، پاره‌پاره	jender	نامنظم و شلخته	jender
از کجا؟	jukā	∅	∅	∅	∅
جوانه‌ای که از شلتوک می‌روید	jakul	جوانه‌ای که از شلتوک می‌روید	jakul	جوانه‌ی شلتوک	jakul
شلتوک	čeltuk	شلتوک	šaltuk	شلتوک	šaltuk
بالا	jur	بالا	jur	بالا	jur
پایین	jir	پایین	jir	پایین	jir
ماه‌خوار	čābin	∅	∅	∅	∅
چلپاسه	čečar	مارمولک	čučār	مارمولک	čučār
توت‌فرنگی	čambu	∅	∅	∅	∅
نوعی کفش	čemuš	اسب رام نشده	čamuš	چموش	čamuš
نوعی قاشق	čur	∅	∅	∅	∅
درخت	dār	درخت	dār	درخت	dār

برجعه مدخل در فرهنگ خوزرگو	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ خوزرگو	فarsi در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ ستوده	فarsi در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ آتالین
با داس بریدن	dare	داسی که لبه‌های آن دندان‌دار است	dāre	یک نوع داس کوچک که برای بریدن برنج از آن استفاده می‌کنند.	dare
سفره	dassar xān	∅	∅	∅	∅
حلزون	rāb	انواع حلزون در بازی لنگ‌لنگه، کسی که برنده شود، او را راب خوانند	rāb	حلزون	rub
رشک	rešk	تخم یا نوزاد شپش	rešk	∅	∅
پرچین	rameš	پرچین اطراف مزارع و خانه‌ها	rameš	حصار	rameš
پسر، مرد	rey	گیاهی از نوع فی و هنگام خطاب و دلجوئی به پسر یا مرد گفته می‌شود	rey	پسر	rike
نخ به هم تابیده	ris	رشتن	risin	خط	res
یک بچه	zek	پسر	zuā	بچه	zak
داماد	zamā	∅	∅	∅	∅
ساس	sās	ساس	sāz	∅	∅
ورقه، صفحه	sāf	∅	∅	∅	∅
مانده‌ی برنج پس از وِجین که برای خوراک دام به کار می‌رود	sarāčīna	آنچه از گلش که نتوان بسته کرد، برگهای سبز یا زرد برنج	sarāčīne	نوعی غذای دام از برنج	sarāčīne
توکا، طرچه	sekā	سق، بمبو برای بیرون آوردن نمونه برنج از کیسه	sokā	∅	∅

آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ آتالین	فهرست واژه‌های فارسی در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ ستوده	فهرست واژه‌های فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه کیلیکی در فرهنگ خودرک	فهرست واژه‌های فارسی در فرهنگ خودرک
sal	استخر	sal	استخر	sel	استخر
∅	∅	samad	از انواع درختان جنگلی است که برای الوار به کار می‌رود	semeddār	نوعی درخت
sim	نوعی ماه	sim	گیاهی که برای بافتن حصیر به کار می‌رود. نوعی ماهی	sim	ماهی سیم
šey	رطوبت، مه	šey	شبنم	šex/šey	مه
∅	∅	šalaxt	نوعی غاز	šelxet	غاز وحشی
∅	∅	šang	از انواع ماهیان دریای خزر	šenk	جانور ماهیخوار
fākeš	مکش	fākeš	کشش آب از ساحل به طرف دریا	fekes	بکش
∅	∅	∅	∅	fānder/ fāner	بین
∅	∅	∅	∅	fakud	او انداخت
∅	∅	∅	∅	feku	حصیر، نی
fal	پوست برنج	fal	پوست شلتوک	fel	شلتوک
gab/gap	گپ، گفتگو	gab	گفتگو، سخن	geb	کلمه، گفتار
gorz	گرز	gorz	تخم نوعی نی	gorz	گرز
garmālat	فلفل	garmālat	فلفل سیاه	garmālat a	فلفل
∅	∅	∅	∅	golfatane	روزنه
gozgā	وزغ	gozgā	وزغ	guzga	وزغ
∅	∅	kārā	زمین قابل کشت	kāre	گهواره
katare	نوعی فاشق	katare	کفگیر چوبین	keterā	صمغ، ملاقه
kač	نوعی کرم	kaj	ابریشم	keč	کرم ابریشم
∅	∅	kalāne	اتاقی که دیوارهای خشت و گلی دارد	kalāne	منقل آتش، برنج‌سازی

تبرچه مدخل در فرهنگ خوزرگو	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ خوزرگو	فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ ستوده	فارسی در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه گیلکی در فرهنگ آتالین
پاتیل، کتری بزرگ	kamej	انبار برنج	kandoč	انبار	kaduj
بوته شاهدانه، مزد	kanaf	گیاه معروف صنعتی است که گونی و طناب از رشته‌های آن می‌بافند.	kanaf	∅	∅
کدو	kuy				
کجا	koyā	کجا	kurā	کجا	kurā
نوعی غذا	qātoq	آچه به عنوان خورش با پلو خورده می‌شود	qātuq	غذا	qātok
دیگ کوچک	qätij	∅	∅	∅	∅
ظرف گلی	qallive	∅	∅	∅	∅
گاز، اجاق	qal.lagah	∅	∅	∅	∅
قره‌قاز، شخص پرخور	qombel	پرنده‌ای است شکاری	qombel	∅	∅
حصیر	qop	تشر توخال	qupi	ظرف مسی	qabdun
کومه برنج	qope	قبا	qube	حجم زیاد	qope
لاک‌پشت	qomeš	∅	∅	∅	∅
عنکبوت	lābetān	عنکبوت	lābdān	تار عنکبوت	lābdum
یک طناب	lāfen	طناب	lāfan	ریمان	lāfan
نوعی قایق	lār	تنه درختی که داخل آن خالی شده	lār	∅	∅
خمیر	lāsu	چانه خمیر آرد برنج	lāsu	∅	∅
ظرف میوه	lable	سبد میوه	lable	سبد	lable
چمن خشک	li/ liq	درخت نارون	li	∅	∅

برچه مدخل در فرهنگ خودزکو	آوانویسی واژه کیلکی در فرهنگ خودزکو	فارسی در فرهنگ ستوده	آوانویسی واژه کیلکی در فرهنگ ستوده	فارسی در فرهنگ آتالین	آوانویسی واژه کیلکی در فرهنگ آتالین
معلق بودن	leyley	∅	∅	∅	∅
ماهی گیر	malā	ماهی گیر	mālā	∅	∅
نرمه ساقه پا، گوساله	mānda	گوساله	mānda	∅	∅
نوعی قره قاز	merzel	∅	∅	∅	∅
ملاقه	malāqa	قاشق بزرگ چوبی	malāqe	ملاقه	malāqe
ساجمه	male gerde	∅	∅	∅	∅
مویز	mamij	فافالی، میوه خشک	mama	∅	∅
فایق	now	فایق کوچک	now	فایق	nou
درپوش	noxon	∅	∅	∅	∅
پیر، جدا شو	wābbin	پردن	vābbin	∅	∅
سرخ شده	vāpušte	∅	∅	∅	∅
ستون	vādār	ستون چوبی	voodār	∅	∅
امری مالیدن	vāssin	مالیدن	vessin	مالش دادن	vessin
بیل زدن	vejin	ویچین کردن	vijin	وجین	vijin
قبل از	verja	∅	∅	∅	∅
گرسنه	veštā	گرسنه	vāštā	گرسنه	vāštā
برک	velk	برک	valg	برک	velg
کشیدن	vašan	آزاد کردن	vaštan	∅	∅

نتیجه‌گیری

پس از مقایسه این سه فرهنگ می‌توان شاهد مواردی بود که در فرهنگ خودزکو ذکر شده ولی در دو فرهنگ دیگر آورده نشده است. یکی از دلایل آن را می‌توان آشنا بودن فارسی زبان‌ها با آن واژه‌ها دانست؛ برای مثال، تلفظ واژه‌هایی نظیر «آستانه»، در فارسی و گیلکی بسیار به یکدیگر نزدیک است.

در مواردی که واژه‌های صرف شده یا به صورت امر به کار رفته خودزکو آن را آورده است در حالی که دو فرهنگ دیگر اغلب به ذکر مواردی پرداخته‌اند که نیازی به صرف ندارد؛ مانند *undersi* (نگاه کن). به‌ویژه افعال نهی و امر از جمله مواردی است که تنها در فرهنگ خودزکو ذکر شده است.

در برخی موارد در فرهنگ خودزکو یک لغت با بیش از یک معنی آورده شده است، مانند: *pāč* (گریه، آدم قدکوتاه) و این در حالی است که در دو فرهنگ دیگر تنها یک معنی برای آن ذکر شده است. به نظر می‌رسد در برخی موارد خودزکو به معنی واژه در بافت جمله نیز توجه داشته و جز معنی تحت اللفظی به ثبت معنی برخاسته از متن نیز پرداخته است. افزون بر این، در برخی موارد داده‌ها بیانگر آنند که تلفظ یک واژه در دو یا هر سه فرهنگ، متفاوت بوده است، مانند: *tumajār* (زمین شخم زده برنج) در فرهنگ خودزکو و *tumbijār* (قطعه زمینی که شلتوک‌های جوانه‌زده را در آن می‌کارند) در فرهنگ ستوده. این اختلاف ممکن است ناشی از تفاوت گویشی در مناطق مختلف باشد یا به تلفظ متفاوت این واژه‌ها در زمان تدوین فرهنگ‌های مذکور بازگردد. همچنین در مواردی می‌توان ناآشنایی خودزکو با شیوه درست ضبط کلمات و عدم تسلط کافی بر زبان گیلکی را علت تفاوت تلفظ‌ها دانست.

با بررسی‌های انجام شده می‌توان گفت خودزکو نخستین واژه‌نامه گیلکی را به زبان انگلیسی جمع‌آوری کرده و به احتمال قوی، این نخستین واژه‌نامه یک زبان محلی ایرانی به زبان انگلیسی بوده است.

کتابنامه

- برجیان، حبیب (۱۳۸۷)، *متون طبری*، تهران: آینه میراث.
ستوده، منوچهر (۱۳۳۲)، *فرهنگ گیلکی*، تهران: نشر انجمن ایران‌شناسی.
مرعشی، احمد (۱۳۶۳)، *واژه‌نامه گویش گیلکی به انضمام اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های گیلکی*، رشت: انتشارات طاعتی.
یوسف‌پور، محمدکاظم/نوزاد، فریدون/تسلیمی، علی (۱۳۸۱)، *گیله‌گب*، رشت: انتشارات دانشگاه گیلان.
خودزکو (خوجکو)، الکساندر (۱۳۶۹)، «تئاتر در ایران»، ترجمه جلال ستاری، *فصلنامه تئاتر*: ۹-۱۰.

Chodźko, A. (1842), *Specimens of the Popular Poetry of Persia*, London.

The Very First Glossary of *Gilaki* Language from 19th Century

Behrooz Mahmoodi-Bakhtiari – Faeqeh Shah-Hoseini
Tehran University

Abstract

Compiling dictionaries for Iranian languages has basically been concentrated on Persian. Since the 19th century onwards, almost all the bilingual dictionaries of Persian are also limited to some major European languages such as English, French, and Russian. However, in this almost uniform set, we can across a glossary in the 19th century, which is a *Gilaki*-English one, compiled by Alexander Chodźko (1804-1891). In his book *Specimens of the Popular Poetry of Persia as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou* (1842), Chodźko has provided the very first glossary of an Iranian language other than Persian, with the English equivalents. This book is a collection of songs of the inhabitants of northern Iran, and the *Gilaki* ones contain glossaries too. The current article aims to introduce this glossary on one hand, and compare it with some other glossaries published later on top show how the words have undergone semantic changes from the time of Chodźko up to that of ours.

Keywords: *Chodźko, Glossary, Gilaki.*